

Harvey Cox

Piacisten

Élet az új vallási törvények idején*

Néhány éve az egyik barátom azt ajánlotta, hogy ha meg akarom tudni, hogy mi történik a valós világban, akkor olvassam el a gazdasági élet híreit. Noha egész életemben a vallás tanulmányozása érdekelt, mindig kész voltam látóköröm bővítésére, s így megfogadtam a tanácsot, jóllehet némileg féltem, hogy új és érthetetlen szókészlettel kell majd megbirkóznom. Ehelyett meglepődve fedeztem fel, hogy a legtöbb felbukkant fogalom egészen ismerős.

Terra incognitát vártam, ám helyett a déja vu érzése fogott el. A *The Wall Street Journal* által használt szókészletről, valamint a *Time* és a *Newsweek* gazdasági részéről kiderült, hogy meglepően hasonlítanak a Teremtés Könyvéhez, a Római Levelekhez és Szent Ágoston *Isten városáról* szóló művéhez. A piaci reformokról, a pénzügypolitikáról és a Dow tekervényeiről szóló leírások mögött fokozatosan összeállt egy nagyszabású elbeszélés az emberi történelem belső jelentéséről, s arról, hogy miért fordultak rosszra a dolgok s hogyan kell őket rendbe hozni. A teológusok ezeket eredetmitosznak, a bűnbeesés legendájának, illetve a bűn és a megváltás tanának nevezik. Ám ezek újra felbukkantak itt, csupán áttetsző álorcában. Ilyenek a bőség létrejöttéről szóló krónikák, s ilyen az állami irányítás csábító kísértése, az arctalan gazdasági ciklusokhoz kötődő rabság s – végezetül – a szabad piacok beköszöntével a megváltás, menet közben némi aszketikus derékszijmeghúzással, különösen a kelet-ázsiai gazdaságok számára.

A rajongók érvelése szerint a kelet-ázsiai bajok oka a szabadpiaci ortodoxiától való eretnek eltérés: „cimbora-kapitalizmust” (crony capitalism), „etnkapitalizmust” és „államkapitalizmust” alkalmaztak itt az egyetlen igaz hit helyett. A kelet-ázsiai pénzügyi pánik, az orosz adósság fizetésének felfüggesztése, a brazil gazdasági zűrzavar és az Egyesült Államok értékpapírpiacának 1,5 billió dolláros „korrekciója” egy pillanatra megingatta a hitet az újfajta gondviselésben. Ám a balsors csak edzi a hitet, s Piacisten megújulva emelkedik a pénzügyi „fertőzés” eme próbatételei fölé. Mint-hogy már nem igazolja létét a célok sikeres megvalósulása, ezért gyorsan olyan posztmodern istenséggé válik, akiben a nyilvánvaló tények ellenére is hisznek. Alan Greenspan** a múlt októberben a Kongresszus előtt tett tanúbizonyosságot e sziklaszilárd hitről. Egy vezető fedezeti befektetési alap épp ekkor vesztett dollármilliárdokat megrendítve ezzel a piac bizalmát, s

** Alan Greenspan az Egyesült Államok jegybankjának megfelelő Szövetségi Tartalék Rendszer elnöke. (A szerk.)

* Az írás a *The Atlantic Monthly* 1999. márciusi számában jelent meg *The Market as God: Living in the new dispensation* címmel (18–23. o.). © 1999

új, szövetségi szintű szabályozás iránti igények is megfogalmazódtak az ügy kapcsán. A rendszerint homályosan fogalmazó Greenspan ezúttal határozott volt. Hítet tett amellett, hogy a szabályozás csak korlátozza ezeket a piacokat és hogy a piaci önszabályozás útját kell folytatni. Szent Pál szerint az igaz hit a láthatatlan dolgok bizonyossága.

Csakhamar csodálni kezdtem, hogy mennyire átfogó a gazdaság teológiája. Még olyan szentségek is vannak, amelyek az elkárhozottak számára közvetítenek szenvedést enyhítő erőt, létezik kalendárium a vállalkozás szentjeiről és megtalálható az, amit a teológusok „eszkatológiának” hívnak: tanítás a „történelem végéről”. Mindez felcsigázta érdeklődésem. Megkezdtem e furcsán ismerős tanok lajstromba vételét, s felismertem, hogy valójában egy teljes teológia ágyazódik a gazdasági újságok oldalába, amely – ha nem is mélységében, de kiterjedésében – *Aquinói Tamás* vagy *Karl Barth* teológiájával vetekszik. Csupán rendszerezni kellene ezeket, hogy egy kerek és új *Summa* alakját öltse.

Természetes, hogy bármely teológiai rendszer csúcán annak Istenről szóló tanítása áll. Az új teológiában ezt a mennyei csúcspontot a Piac foglalja el, amelyet azért írok nagy betűvel, hogy egyaránt érzékeltessem a Piacot övező titokzatosságot és az általa az üzleti világ résztvevőiben keltett hódolatot. A különböző hitek, természetesen, eltérő nézeteket vallanak az isteni tulajdonságokról. A kereszténységben Istent olykor mindenhatónak (minden hatalmat bírónak), mindentudónak (az összes tudás birtokosának) és mindennütt jelenlévőnek tekintik, bár igaz, hogy a legtöbb keresztény teológia vonakodik beszélni erről. Azt tanítják, hogy az istenség valóban *rendelkezik* e képességekkel, ám az ember bűnei és magának az istenségnek az érzékfelettsége (transzcendenciája) miatt ezek rejtve maradnak az emberi szem elől. „*Megközelíthetetlen fényben vannak* – amint a régi himnusz fogalmaz – *rejtve szemünk elől.*” Ugyanígy, noha biztosítanak afelől, hogy a Piac rendelkezik ezekkel az isteni képességekkel, ezek mégsem mindig teljesen nyilvánvalók a halandók előtt. Am erősen bízunk kell bennük, s hit által kell megbizonyosodnunk felőlük. „*Később* – amint egy másik régi spirituálé szól – *megértjük majd, hogy miért.*”

Megpróbáltam nyomon követni azokat az érveket és magyarázatokat, amelyekkel a közgazdász-teológusok a Piac működését igazolják az emberek számára, s ugyanarra a dialektikára bukkantam, amelyet a tomistákról, a kálvinistákról és a modern vallásos gondolkodás különböző iskoláiról való többéves elmélkedéseim óta kedvelek. A közgazdolóusok* retorikája különösen hasonlít arra, amelyre olykor „folyamatteológiként” hivatkoznak, s ami egy olyan kortárs gondolkodási áramlatnak tekinthető, amelyre Alfred

* Az eredeti szövegben az *econologists* kifejezés szerepel, amellyel a szerző a teológussá (is) vált közgazdászokra utal. (A szerk.)

North *Whitehead* filozófiája gyakorolt hatást.* Ebben az irányzatban, noha Isten birtokolni *akarja* a klasszikus tulajdonságokat, mégsem bírja még ezeket teljes mértékben, bár a folyamat határozottan ebbe az irányba halad. E feltételezés nyilvánvalóan óriási segítséget jelent a teológusok számára. Megválaszolja a teodícea kellemetlen rejtvényét: miért következik be oly sok rossz dolog, amit egy mindenható, mindenütt jelenlévő és mindentudó Isten – különösen, ha jóakarátú – nem tűrne el. A folyamatteológia, úgy látszik, jelentős vigaszt nyújt a Piac teológusai számára is. Segít megmagyarázni azt a zavart, fájdalmat és elbizonytalanodást, amely a gazdasági eretnokségből a szabad piacba való átmenetnek köszönhető.

Természetesen az emberi történelem legkorábbi szakaszai óta léteztek bazárok, rialtok** és kereskedelmi állomások – s ezek egytől egyig piacok voltak. Ám a piac sohasem vált Istenné, mert léteztek az értékeknek és a dolgok értelmének egyéb központjai, vagyis más „istenek”. A piacot egyéb intézmények sokasága vette körül, amelyek korlátok közé szorították működését. Amint *Polányi* Károly klasszikus művében, a *Nagy átalakulásban* kimutatta, csupán az elmúlt két évszázadban kerekedett a piac ezen féllistenek és alvilági szellemek fölé, s lett napjaink Első Oka.

Kezdetben a Piac olimposzi főhatalomba emelkedése inkább ahhoz a folyamathoz hasonlított, amelynek során Zeusz fokozatosan az antik görög panteon többi istensége fölé emelkedett; így megszerzett pozíciója egyébként sosem volt igazán szilárd. Ha visszaemlékszünk, Zeusznak állandóan villámokat kellett szórnia az Olimposzról, hogy eltíporja ezt vagy azt az uralmát veszélyeztető fenyegetést. Az utóbbi időben viszont a Piac inkább az Ószövetség Jahvejához válik hasonlónak: nem csupán egyike a másokkal küzdő főbb istenségeknek, hanem a legfelsőbb Isten, az egyedül igaz Isten, akinek uralmát most már egyetemesen el kell fogadni, és aki nem tűr meg riválisokat.

Az isteni *mindenhatóság* azt a képességet jelenti, amellyel meghatározható, mely dolgok valóságosak. Arról a hatalomról van szó, amely képes a semmiből valamit teremteni s a valamit semmivé tenni. A Piac „akart, de még el nem ért” mindenhatósága azt jelenti, hogy nincs képzeletbeli határa annak a kérlelhetetlen képességének, amivel a teremtést áruvá alakítja. De ez sem új keletű gondolat, bár jellemzi egy újszerű elferdülés. A katolikus

* A folyamatteológia, illetve a folyamatfilozófia szerint „a világ mint organikus egész dinamikus, és nem statikus, a világ történik. (...) [Whitehead] abban volt érdekelt, hogy a teremtésen belül olyan folyamatokat mutasson fel, amelyek egy általános irányítás és vezetés mellett folynak. ... Whitehead azt állítja, hogy Istent azonosítani lehet a fejlődésnek ezzel az alaprendjével.” (Alister E. McGrath: *Bevezetés a keresztény teológiába*; Osiris, Budapest, 1995, 213. o.) A folyamatteológia igen népszerű bizonyos természetvédő körökben, ám ugyanez már kevésbé igaz magukra a keresztény egyházakra. (A szerk.)

** A Rialto a velencei Cauale Grande fölött átívelő XVI. századi márványhíd, amely a régi kereskedelmi negyed központjában helyezkedett el. (A ford.)

teológiában a „transzszubsztancia” (átváltozás, átlényegülés) révén a közösleges kenyér és bor a szent hordozóivá válnak. A Piac miséjében éppen ellenkező folyamat megy végbe. Az egykor szentnek tartott dolgok most csereberélhető árucikkékké változnak. A föld esete jól példázza mindezt. A földnek évezredek óta számos különböző jelentése van, sok ezek közül az istenség jelenlétére utal. Évezredek óta tekintik Földanyának; ősi, végső nyugvóhelynek; szent hegynek; elvarázsolt erdőnek; törzsi otthonnak; a művészi ihlet forrásának; megszentelt gyepek és még sokkal több mindennek. Ám amikor a Piac Sanctusra hívó liturgikus csengői megszólalnak és a természet elemei a magasba emeltetnek,* akkor a föld mindezen összetett jelentése egyetlen dologgá válik: ingatlaná. Ha van megfelelő ár, akkor nincs olyan föld, amelyre ne lehetne kitenni az „Eladó!” táblát, és ebbe a temetkezési helyektől kezdve a helyi föld termékenységét biztosító tündér barlangjáig minden beletartozik. Ez a radikális deszakralizáció drámai módon változtatja meg az ember földhöz való viszonyát; s ugyanez történik a vízzel, a levegővel, a világűrrel és – a jóslatok szerint – hamarosan az égitestekkel is.

A szentmise legkiemelkedőbb pillanatában a pap ezeket a szavakat mondja: „*ez az én testem*”; Krisztus testét értve ez alatt, továbbá – kiterjesztett értelemben – minden hívő ember testét. Mind a kereszténység, mind a zsidó vallás azt tanítja, hogy az ember teste „Isten képmására” teremtett. Most azonban, a fordított átlényegülés kápráztató hivalkodásában az emberi test lett a megszentelt edények sorában a legújabb, amit áruvá alakítanak. A folyamat – a dolog lényegét kifejezve – a vérrel kezdődött. De ma már, vagy legalábbis hamarosan, minden testrészt – a vese, a bőr, a csontvelő, a hímivarsejtek, sőt, maga a szív is – csodás módon árucikkékké változnak át.

A Piac liturgiája azért nem teljesen mentes némi padosorokból érkező morajlástól. Például mostanában figyelemre méltó küzdelem bontakozik ki az Egyesült Államokban az emberi gének áruba bocsátását célzó próbálkozásokkal kapcsolatban. Néhány évvel ezelőtt – emberemlékezet óta először – szinte az összes vallásos intézmény összefogott az országban, kezdve a liberális beállítottságú Egyházak Országos Tanácsától (National Council of Churches), a katolikus püspökökön át a Keresztény Koalícióig (Christian Coalition), hogy tiltakozzanak a génpiac, Piacisten legújabb teofániája** ellen. Csakhogy e bírálókat ma már a „régii vallások” követőinek tekintik, amely vallásoknak – az istennőkultuszokhoz hasonlóan, amelyek akkor éltek virágkorukat, midőn a fiatal és életerős Apolló imádata megkezdte gyors előretörését az ókori Görögországban – talán nincs elég erejük az új hitbuzgalom terjedésének lassításához.

* A katolikus misén az átváltoztatás pillanataiban a pap a magasba emeli az ostyát és a bort. (A ford.)

** Teofánia: az istenség látható alakban (szimbolikusan vagy emberalakban) való megjelenése. (A szerk.)

Néha egy-egy visszaeső bűnös megpróbál beleharapni az őt etető láthatatlan kézbe. 1996. október 26-án a német kormány egy hirdetést adott fel, amelyben egy egész falut kínált eladásra, az egykori kelet-német Liebenberget, anélkül hogy erről előzetesen tájékoztatta volna a település körülbelül háromszázötven fős lakosságát. Liebenberg polgárai – akik között sok az idős, illetve a munkanélküli – hitetlenkedve meresztették szemüket, amikor meglátták a hirdetést. Előtte nyilvánvalóan irtóztak a kommunizmustól, de amikor az újraegyesítéssel kecsegtető piacgazdaságra voksoltak, aligha erre számítottak. Liebenbergben található egy XIII. századi templom, egy barokk kastély, egy tó, egy vadászkunyhó, két étterem, valamint 1200 hektáryi rét és erdő. Az egykori német nemesség kedvenc vaddisznó-vadász-helye nyilvánvalóan túl értékes földdarab volt ahhoz, hogy mint ingatlant figyelmen kívül hagyják. Emellett, mivel a kommunista keletnémet kormány államosította, a német újraegyesítés értelmében most jogilag eladhatóvá vált. Liebenberg egyik napról a másikra vált olyan élő példázattá, amely felbecsülhetetlenül értékes betekintést nyújt abba az Országba, amelyben ténylegesen érvényesül a Piac akaratá.* Am a felháborodott polgárok nem érezték magukat különösképpen áldottnak. Harsányan tiltakoztak, s a kiárusítást végül elhalasztották. A községben azonban mindenki tudta, hogy ez nem volt igazán győzelem. A Piac – akárcsak Jahve – lehet, hogy elveszít egy csetepatét, ám a háború végére mindig felmorzsol.

Persze, a múltban a vallás nem vonakodott attól, hogy szolgáltatásaiért díjat számoljon fel. Árultak imákat, szentmiséket, áldásokat, gyógyításokat, kereszteléseket, temetéseket és amuletteket, s ez ma is folyik. A vallás arra sem volt mindig érzékeny, hogy mi az, ami a kalmárkodásba még belefér. Midőn a XVI. század elején Johann *Tetzel* felhajtotta a bűnbocsánat árát, sőt, megkomponáltatta az egyik legelső énekes reklámot az eladás ösztönzése céljából, „*mikor hallod, az érme a perselyben koppan, a lélek a tisztító tűzből kiugrik nyomban*”, nem ébredt rá, hogy ez azért már túlzás. A vásárlók szembeszegültek, s egy fiatal ágostonrendi szerzetes leállította a kereskedést egy templomkapura szegezett plakáttal.

Sokkal nehezebb dolga lenne egy mai Luthernek, ha meg akarná zavarni a Piac amulettjeinek adásvételét. Amint Liebenberg lakói is felismerték, ma már minden megvásárolható. Tavak, rétek, templomok – mindenre árcédulát biggyesztenek. Ám e gyakorlatnak meg is van az ára. Amint minden, egykor teremtménynek hívott létező áruvá válik, az emberek furcsán kezdenek egymásra és önmagukra tekinteni, és mindenfelé színes árcédulákat látnak. Egykor az emberek – legalább alkalmanként – „belső értékről” (inherent worth) beszéltek, ha nem is tárgyak, de legalább személyek esetében. A Liebenberg-elv ezt az egészséget megváltoztatja. Az ember azon tűnő-

* Az eredeti angol szöveg szóhasználata félreérthetetlenül a miatyánkra utal: „*Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod*”. (A ford.)

dik, vajon mi történne egy modern Lutherrel, aki a templomkapura próbálná szegezni tételeit, ám azzal szembesülne, hogy az egész építményt megvásárolta egy amerikai milliárdos, aki úgy vélte, hogy ez az egész jobban mutatna a saját birtokán.

Megnyugtató, hogy legalább Liebenberg *polgárai* nem kerültek a hirdetésbe. Ám ez felvet egy igen érdekes kérdést: vajon mekkora értékkel *bír* az emberi élet a Piac teológiája szerint? Itt az új istenség gondolkodóba esik, de nem sokáig. Lehet, hogy a számítás bonyolult, ám nem lehetetlen. Ne higgyük azt, hogy ha például egy gyermek komoly fogyatékkal, „termelékenységre” képtelenül születik, akkor a Piac a haláláról fog rendelkezni. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a gyógyszerekből, a járógépekből, a tomgráf berendezésekből származó profitnak is szerepelnie kell a számításban. Az efféle költségelemzés végkimenetele hajszálon múlhat, ám a gyermek életének „belső értékét”, mivel az mennyiségileg nem kifejezhető, nehezen lehetne számításba venni.

Néha elhangzik a vélemény, hogy mivel a Piac uralma alatt minden eladó, semmi sem szent többé. Ám ez nem egészen igaz. Úgy három évvel ezelőtt izléstelen vita robbant ki Nagy-Britanniában, amikor egy vasutas nyugdíjalap úgy döntött, hogy a tulajdonában lévő kicsi, ékszerekkel díszített ládikát – amelyben állítólag Becket Szent Tamás hamvai nyugszanak – árverésre bocsátja a Sotheby's ügynökségen keresztül. A ládika a XII. századból származik, s szent ereklyeként és nemzeti kincsnek egyaránt nagy tisztelet övezi. A British Museum megpróbálta megvásárolni, de nem volt rá elegendő pénz, így a ládikát végül egy kanadainak adták el. Csupán a brit kormány utolsó pillanatban hozott intézkedései akadályozták meg, hogy a ládika kikerüljön az Egyesült Királyságból. Elvileg azonban – a Piac teológiája szerint – semmi sem indokolja, hogy bármely ereklye, koporsó, holttest vagy nemzeti emlékmű – legyen az akár a Szabadságszobor vagy a Westminster Apátság – ne lehessen licitálás tárgya. Kétkelkedik bárki is abban, hogy ha Krisztus keresztjét valamikor megtalálnák, akkor az végül meglelné az útját a Sotheby's-hez? A Piac nem mindenható – egyelőre. Ám a folyamat halad előre, mégpedig egyre nagyobb lendülettel.

A *mindentudás* kissé nehezebben megragadható mint a mindenhatóság. Lehet, hogy a Piac már el is jutott erre a szintre, de – egyelőre – mindaddig képtelen alkalmazni tudását,* amíg teljesen el nem jön az ő Országá és Hatalma. Mindazonáltal a jelenkori gondolkodás máris olyan, mindenre kiterjedő bölcsességgel ruházza fel a Piacot, amilyennel a múltban csak az istenek rendelkeztek. Arra tanítanak bennünket, hogy a Piac képes annak megállapítására, mik az emberi szükségletek, továbbá képes eldönteni, mi-

* Az eredeti szövegben a görög eredetű *gnosis* szó szerepel. A *gnósis* titkos, csak a beavatottak által ismert spirituális tudást jelent, amely – e tanok követői szerint – biztosítja számukra az üdvösséget. (*A ford.*)

lyen magas legyen a réz és a tőke ára, mekkora fizetést kapjanak a fodrászok és a vezérigazgatók, valamint hogy mennyit kelljen fizetni a sugárhajtású repülőgépekért, a futócipőkért és a női méh műtéti eltávolításáért. De vajon hogyan tudjuk meg, hogy mi a Piac akarata?

A régi időkben a látnokok révületbe estek, majd tájékoztatták az aggódó népet, hogy épp milyen hangulatban vannak az istenek, továbbá közölték, hogy vajon kedvező-e az idő az útra kelésre, a házasságkötésre vagy egy háború megindítására. Izrael prófétái visszavonultak a pusztába, majd visszatértek és közölték a néppel, hogy Jahve jóindulatú hangulatban van-e vagy pedig haragos. Ma a Piac szeszélyes akaratáról a Wall Streetről érkező napi jelentések, illetve a pénzügyek egyéb érzékszervei világosítanak fel bennünket. Ily módon nap mint nap értesülhetünk arról, hogy a Piac „nyugtalan”, „megkönnyebbült”, „ideges”, sőt, időnként „ujjongó” hangulatban van. Az eme kinyilatkoztatást félelemmel vegyes tisztelettel övező szakértők pedig megfontolt döntéseket hoznak arról, hogy most épp venni kell vagy eladni. Mint a régmúlt idők valamely falánk istenségét, a Piacot – amelyet találóan bika vagy medve jelképez – minden körülmények között etetni kell és jól kell tartani. Igaz, időnként túlzottnak tűnhet az étvágya – harmincötmilliárd dollármű pénzügyi segítség emitt, egy ötvenmilliárdos segítség amott – ám a Piac étvágyának csillapítása helyett más alternatíva fontolgatására még gondolni is szörnyű.

A Piac hangulatait közvetítő látnokok és jósök a Piac misztériumainak főpapjai. Aki szembeszáll intéseikkel, az a kiközösítést kockáztatja és a kárhozat lehetőségével játszik. Például ha ma bármely kormány politikája felbosszantja a Piacot, akkor azoknak, akik felelősek e tiszteletlenségért, bűnhődniük kell. Ám az, hogy a Piac egyáltalán nem neheztel a vállalati létszámleépítések (downsizing) vagy a növekvő jövedelemegyenlőtlenségek láttán, illetve hogy az ázsiai fiatalság körében eladott cigarettamennyiség növekedését látva mosolyra húzódhat a szája, még nem jelenti azt, hogy bárkinek is meg kellene kérdőjeleznie a Piac abszolút mindentudását. Kálvin kifürkészhetetlen istenségéhez hasonlóan lehet, hogy a Piac is titokzatos módon működik, „*rejtve szemünk előtt*”, ám végső soron mindig mindent Ő tud a legjobban.

A mindentudás néha kissé tolakodónak tűnhet. Az *Episzkopális Egyház Imakönyve* (The Book of Common Prayer) hagyományos Istenét olyan lényként hívja segítségül, „*aki előtt minden szív nyitva áll, aki minden vágyat ismer, aki előtt semmi sem maradhat rejtve*”. Őhöz hasonlóan a Piac immár szívünk legmélyebb titkait és legrejtettebb vágyait is ismeri – vagy legalábbis ezt szeretné. Ám az ember gyanítja, hogy e két esetben különbözik egymástól az isteni motiváció. Világos, hogy a Piac azért akar szert tenni erre a röntgenszemű mindentudásra, mert ha kitapogathatja legbensőbb félelmeinket és vágyainkat, utána pedig a kezünkbe adhatja az előre gyártott megoldásokat, akkor még tovább nyújthatja majd a csápjait. Akár-

csak a régi idők istenei, akiknek papjai a nép buzgó imáit és könyörgéseit ajánlották fel, a Piac is a maga közvetítőire támaszkodik: a motivációkutatókra. A pszichológia már rég felváltotta a teológiát, mint valódi „lélektudományt”, s a középkori gyóntatók e modernkori utódai, kik jártasak e haladó tudományban, embertömegek titkos képzeletében, bizonytalanságaiban és reményeiben vájkálnak.

Az ember a Piacot imádó vallásosság korában néha eltöpreng azon, vajon hová tűnhettek a szkeptikusok és a szabadgondolkodók. Mi történhetett a *Voltaire*-ekkel, akik egykoron leleplezték a hamis csodákat, és hová lettek a H. L. *Menckenek*, akik fülsiketítőn kongatták a vészharangot a vallásos szemfényvesztések láttán? A mai „igaz hit” markának szorítása oly erős, hogy a Piac mindentudásának megkérdőjelezése a Gondviselés kifürkészhetetlen bölcsességének kétségbe vonásával egyenértékű. A jelenség alapját képező metafizikai elv nyilvánvaló: ha azt *mondjuk* valamiről, hogy az a valóság, akkor annak valóságnak kell *lennie*. Ahogy *Tertullianus*, a korai keresztény teológus egy helyen megjegyezte: „*Credo quia absurdum est.*” (Hiszem, mert lehetetlen.)

Végül szót kell ejtenünk arról is, hogy az istenség *mindenütt jelenlévő* akar lenni. Tulajdonképpen minden vallás tanítja ezt a gondolatot valamilyen módon, s ez alól az új vallás sem kivétel. A közgazdaságtan legújabb irányzata azzal próbálkozik, hogy olyan területekre alkalmazza a piaci költség-haszon számítást, mint például az udvarlás, a családi élet, a házastársi viszony és a gyermeknevelés – csupa olyan terület, amely egykor mentesnek tűnt e számításoktól. *Henri Lepage*, a globalizáció lelkes szószólója, ma már „totális piacról” beszél. Szent Pál az athéniakat arra emlékeztette, hogy tulajdon költőik is egy olyan Istenről énekelnek, akiben „*benne élünk, mozgunk és vagyunk*”, ugyanígy a Piac már nem csupán körülöttünk van, hanem bennünk is, s átjárja érzeinket és érzéseinket. Úgy látszik, nincs már hová menekülnünk a fáradhatatlanul sarkunkban lihegő, kutakodó Piac elől. Akár a *Menny kuttyája*,* hazáig kísér a bevásárlóközpontból, s a nyomunkban jár a gyerekszobában és a hálószobában is.

Egykor azt hittük – mint utóbb kiderült, tévedtünk –, hogy legalább az élet legbensőbb vagy „spirituális” dimenziója ellenáll a Piacnak. Egész a XXI. századig valószínűtlennek tűnt, hogy lelki életünk valaha is jegyzékre kerülhet. Ám ahogy az anyagi javak piaca egyre inkább telítődik, immár olyan, korábban nem piacósítható kegyelmi állapotok bukkannak fel a katalógusokban, mint a derű, a békesség és a nyugalom. Olyan érintetlen vadonokban ábrándozhatsz magányosan, amelyeket jóformán elérhetetlennek festenek le, s ez minden bizonnyal így is van, eltekintve azoktól az olvasóktól, akik szintén a kezükbe vették azt a bizonyos prospektust. Ráadásul az

* Utalás Francis Thompson *The Hound of Heaven* című, 1893-ban kiadott művére. (A ford.)

elragadtatást és a spiritualitást ma már kényelmes tucatárúként kínálják számunkra. Ily módon a Piac elérhetővé teszi mindazokat a vallás által nyújtott előnyöket, amelyeknek eléréséhez egykor imára és bőjtire volt szükség. Most mindez megszerezhető, még hozzá úgy, hogy az embernek nem kell vállalnia a felekezeti elkötelezettség kényelmetlenségeit és nem kell unalmas, önsanyargató fegyelmet magára erőltetnie; ezek valaha korlátozták az előnyök elérését. Ma már mindez kényelmesen megvásárolható, anélkül hogy túlzottan igénybe venné az időnket: elég egy hétfévi workshop egy karib-tengeri üdülőhelyen egy érző lelkű pszichológiai tanácsadóval, aki a bogaras lelkigyakorlat-vezető helyébe lépett.

A Piac teológiájának felismerése arra készítetett, hogy más módon kezdjek gondolkodni a vallások közötti viszályról. Az újságok címlapjait gyakran foglalják el az ulsteri katolikusok és protestánsok vagy az Indiában élő hinduk és mohamedánok közötti erőszak hírei. Én viszont eljutottam odáig, hogy már azon tűnődöm: lehetséges, hogy a vallások (sőt talán a civilizációk) közötti igazi összecsapás észrevétlenül zajlik a világban? Kezdem azt gondolni, hogy a világon létező összes vallás számára (bármennyire is különbözzenek egymástól) a Piacvallás lett a legijesztőbb vetélytárs, annál is inkább, mivel csak ritkán ismerik fel vallásként. A hagyományos vallások és a globális piac vallása, amint láttuk, gyökeresen eltérő nézeteket vallanak a világmindenségről. A kereszténység és a judaizmus szerint például „*az Úr a föld és ami betölti, a földkerekség és minden lakója*”. A Teremtő az embereket művelőnek és őrizőnek teszi meg, de, hogy úgy mondjam, fenntartja tulajdonjogát a földre. Más hitrendszerek e kérdésben hasonló nézeteket vallanak. A Piacvallás szerint azonban az emberek, egészen pontosan azok, akiknek pénzük van, bármit birtokolhatnak, ha azt egyszer megvásárolták, továbbá – bizonyos korlátok között – azt dobnak a szemétdombra, amit csak akarnak. További ellentétek fedezhetők fel az emberi testről, az emberi közösség természetéről és az élet céljáról vallott nézetek terén. A régebbi vallások erősítik az emberek ősi ragaszkodását bizonyos helyekhez. A Piac szemében viszont bármely hely felcserélhető egy másikkal. A Piac az egyműsített világkultúrát részesíti előnyben, amelyben a lehető legkevesebb a kényelmetlen helyi sajátosság.

A hagyományos vallások közötti nézetkülönbségek eltörpülnek azon alapvető különbségek mellett, amelyek valamennyiüket szembeállítják a Piacvallással. Fölvetődhet a kérdés: vajon mindez egy új dzsihádhhoz vagy kereszties hadjáratához vezet majd? Kétlem. Valószínűtlennek látszik, hogy a hagyományos vallások a helyzet magaslatára emelkednének és megkérdőjeleznék a legújabbban uralomra tört vallás tanait. A legtöbbjük, úgy látszik, belenyugszik a ministráns szerepébe, vagy abba, hogy beszippantja őket a Piacvallás panteonja, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy a régi skandináv istennek – kemény küzdelem után – végül beérték egy alacsonyabb, de biztos pozícióval: keresztény szentekké váltak. Rendszerint lelkes híve vagyok az

ökumenizmusnak. Ám a hagyományos vallások és a Piacvallás világnézete között oly gyökeres az ellentét, hogy lehetetlennek látszik köztük bármiféle megegyezés, én pedig titokban a hitvita újjáéledésében reménykedem.

Semmilyen vallás, legyen az új vagy régi, nem tárgy tapasztalati bizonyításnak, tehát különböző hitek küzdelme zajlik. Sok forog kockán. Például a Piac erőteljesen pártolja az individualizmust és a mobilitást. Mivel mindig oda kell csoportosítani az embereket, ahol az a termelés érdekében szükséges, ezért dühöngeni kezd, ha azok helyi hagyományokhoz ragaszkodnak. E hagyományok a régi valláshoz tartoznak és – akárcsak Baal magaslatait* – le kell rombolni őket. Vagy talán mégse. A korábbi vallásokhoz hasonlóan az új vallásnak is megvannak a maga találékony módszerei a korábbiak beolvasztására. A hindu templomok, a buddhista ünnepélyek és a katolikus szentek síremlékei már előre örvendhetnek új megtestesülési formáiknak. A bennszülött viseletekkel és a nemzeti konyhákkal egyetemben engedélyezik majd nekik, hogy helyi színt és eredetiséget vigyenek abba a világba, ami egyébként egy borzasztóan sótlan és fakó mennyei előszobának bizonyulna.

Ám a Piac vallása és a hagyományos vallások között fennáll egy olyan ellentét, amely áthághatatlan szakadéknak látszik. Valamennyi hagyományos vallás tanítása szerint az emberi lény véges teremtmény és bármely e világi vállalkozásnak megvannak a maga végső korlátai. Egy japán zenmester haldoklásakor így szólt tanítványaihoz: „Az életben egyetlen dolgot tanultam meg: hogy mennyi az elég.” Ez az ember nem találna magának falfülkét a Piac kápolnájában, a Piac első parancsolata ugyanis a következő: „Sohasem elég!”. Akárcsak a közmondásbeli cápa, amely ha abbahagyja az úszást, elpusztul – a Piac, ha abbahagyja a növekedést, meghal. Ez akár be is következhet. Ha ez megtörténik, akkor Nietzsche-nek végső soron igaza volt. Csak épp nem a megfelelő Istenre gondolt.

Kindler József, Dabóczi Kálmán és Baranyi Árpád fordítása

* Baál ősi pogány istenség volt, akit Kánaán népei imádtak. A zsidók az ígéret földjének, Kánaánnak az elfoglalása előtt parancsot kaptak Istentől, hogy rombolják le a hamis istenek kultikus helyeit és töröljék el a bálványimádást. (1. ford.)